

บทที่ 4

แนวคิดทางพุทธศาสนาเพื่อชุมชนและสังคม : ศาสตราจารย์นายแพทย์ประเวศวชิ

พื้นฐานทางความคิด

ศ.น.พ. ประเวศ วะสี เกิดที่ตำบลบ้านเหนือ จ.กาญจนบุรี เมื่อวันที่ 5 สิงหาคม พ.ศ. 2474 อาจารย์เป็นบุตรชายคนที่สี่ ในจำนวนพี่น้อง 5 คน ครอบครัวของอาจารย์ ประกอบการค้าขนาดเล็กในท้องถิ่น ฐานะไม่ร่ำรวยนัก ด้วยสภาพแวดล้อมที่อาจารย์ใช้ชีวิตมา ตั้งแต่เล็กประกอบกับความยากลำบากของครอบครัว ทำให้อาจารย์มีความสนใจในเรื่องความทุกข์ยากของคนจนในชนบท ขณะเดียวกันสภาพแวดล้อมดังกล่าว ได้ทำให้อาจารย์รับเอา วัฒนธรรมแบบคนชนบท ซึ่งมีผลต่อชีวิตของอาจารย์ ดังที่อาจารย์กล่าวเสมอว่า ทำให้อาจารย์มี ทัศนคติและพฤติกรรมบางอย่างแตกต่างไปจากคนเมืองโดยทั่วไป¹

อาจารย์หมอประเวศ ได้รับการส่งเสริมด้านการศึกษาโดยตลอด จากทั้งคุณพ่อและคุณแม่ แม้ว่าท่านทั้งสองจะไม่มีโอกาสได้เรียนหนังสือมากนัก อาจารย์เข้าเรียน ครั้งแรกเมื่อ อายุ 6 ปี ที่โรงเรียนวัดเทวสังฆาราม หรือโรงเรียนวัดเหนือ จังหวัดกาญจนบุรี อาจารย์ศึกษาอยู่ที่นั่นเพียงไม่นานก็ย้ายตาม ครอบครัวไปอยู่ที่กองผสมสัตว์ และเข้าศึกษา ต่อที่โรงเรียนประชาบาล ตำบลเกาะสาโรง 4 “กรรมกรนุกูล”² โดยเริ่มต้นเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 1 ใหม่ ไปจนกระทั่งจบชั้นประถมปีที่ 4 แล้วจึงย้ายเข้าเรียนในระดับ มัธยมศึกษาตอนต้นที่ โรงเรียนประจำจังหวัดกาญจนบุรี “วิสุทธิรังษี”

อาจารย์มีนิสัยรักการอ่านมาตั้งแต่เล็ก เนื่องจากมีโอกาสได้อ่านหนังสือให้ คุณย่าฟังอยู่เสมอจนเกิดเป็นความสนุก การอ่านหนังสือให้คุณย่าฟังนี้ นอกจากมีผลทำให้

---

¹ ดูได้เช่นที่อาจารย์เล่าไว้ในหนังสือ เรื่อง บนเส้นทางชีวิต เล่ม 1 (กรุงเทพฯ : หมอชาวบ้าน, 2532), หน้า 23 และให้สัมภาษณ์ วันที่ 7 มีนาคม 2539.

² ชื่อเดียวกัน

อาจารย์ชอบอ่านหนังสือแล้วยังทำให้อาจารย์สามารถจำแนกเรื่องความดีงามและความถูกต้องออกจากความคดโกงชั่วร้ายได้เป็นอย่างดี เนื่องจากหนังสือที่อาจารย์อ่านเล่มนั้น เป็นหนังสือประเภทนวนิยาย ทั้งไทยและจีน โดยเฉพาะนวนิยายจีน ซึ่งเน้นเรื่องคุณธรรมเป็นหัวใจหลัก ทั้งยังแบ่งคนออกเป็น 2 ประเภทอย่างชัดเจน คือเป็นพวกกังฉิน และ ตงฉิน ทำให้อาจารย์เกิดความฝังใจในความแตกต่างระหว่างความดีและความชั่วมาจนถึงปัจจุบัน³

เมื่ออาจารย์ศึกษาจนจบชั้นมัธยมศึกษาตอนต้นแล้ว อาจารย์หมอบริเวณก็ได้เดินทางเข้ากรุงเทพฯ เพื่อศึกษาต่อในระดับมัธยมปลายที่โรงเรียนเตรียมอุดมศึกษา และสอบเข้าเรียนแพทย์ที่คณะแพทยศาสตร์ศิริราชพยาบาล มหาวิทยาลัยมหิดล การศึกษาคณะแพทยศาสตร์ศิริราชทำให้อาจารย์ได้รู้จักและเกิดความประทับใจอาจารย์สองท่านอย่างมากคือ อาจารย์หมอบุศ สวัสดิ์เชิธร และอาจารย์หมอบอวย เกตุสิงห์ โดยอาจารย์เห็นว่า อาจารย์ทั้งสองท่านนี้เป็นแบบอย่างที่ดียิ่งในเรื่องการวางตัว และการทุ่มเทเอาใจใส่ต่อนักศึกษา⁴ อาจารย์จึงให้ความเคารพและยึดถือท่านทั้งสองนี้เป็นแบบอย่างในการดำเนินชีวิต ที่สำคัญอาจารย์ทั้งสองท่านนี้มีอิทธิพลต่อทัศนคติของอาจารย์หมอบริเวณหลายประการจนถึงปัจจุบัน

หลังจากที่อาจารย์จบแพทย์แล้วอาจารย์ได้สมัครเป็นแพทย์ประจำบ้าน (House Officer) แผนกอายุรศาสตร์ (พ.ศ. 2498) อยู่ที่โรงพยาบาลศิริราช โดยในระยะแรกอาจารย์มีความตั้งใจจะเป็นแพทย์ ในสาขาวิชาโรคทางเดินอาหาร แต่ต่อมาได้รับการชักชวนให้ช่วยงานวิจัยในสาขาโลหิตวิทยา คือการสำรวจ ฮีโมโกลบินซี ร่วมกับอาจารย์สุภา ฤ นคร หัวหน้าหน่วยโลหิตวิทยา จนเกิดความสนใจและมีความตั้งใจจะศึกษาต่อทางด้านนี้มากกว่าทางอื่น

จนกระทั่งปีพ.ศ. 2500 ศาสตราจารย์นายแพทย์ประเสริฐ กังสดาลัย หัวหน้าแผนกอายุรศาสตร์ โรงพยาบาลศิริราช ได้ให้การสนับสนุนอาจารย์หมอบริเวณจนได้รับทุนอานันทมหิดลไปศึกษาต่อยังต่างประเทศ โดยในระยะแรกนั้นพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานทุนส่วนพระองค์ให้จนกระทั่งมีการตั้งเป็นมูลนิธิขึ้นในปีพ.ศ.

³ สัมภาษณ์ ศ.น.พ. ประเวศ วะสี, วันที่ 7 มีนาคม 2539 และใน บนเส้นทางชีวิต เล่ม 2, หน้า 19.

⁴ อาจารย์หมอบริเวณได้กล่าวถึงคุณลักษณะของอาจารย์หมอบุศ และอาจารย์หมอบอวยไว้หลายครั้ง ที่ชัดเจนอยู่ในหนังสือเรื่อง บนเส้นทางชีวิต เล่ม 1, หน้า 131.

2502 แล้ว จึงโปรดเกล้าฯ ให้โอนอาจารย์เข้าเป็นนักเรียนทุนของมูลนิธิ "อานันทมหิดล" นับตั้งแต่นั้น จนกระทั่งอาจารย์สำเร็จการศึกษาได้รับปริญญาตรีบัณฑิต ทางด้านโลหิตวิทยา จากมหาวิทยาลัยโคโลราโด ประเทศสหรัฐอเมริกาในปีพ.ศ. 2503

หลังจากที่อาจารย์สำเร็จการศึกษาจากมหาวิทยาลัยโคโลราโดแล้ว อาจารย์ได้เดินทางต่อไปยังประเทศอังกฤษเพื่อศึกษาวิชาด้านพันธุศาสตร์ เพราะการทำวิจัยเกี่ยวกับโรคทางโลหิตตั้งแต่เริ่มสนใจในด้านนี้ใหม่ๆ จนกระทั่งพัฒนาสู่การวิจัยเรื่องโรคธาลัสซีเมียร่วมกับอาจารย์ที่มหาวิทยาลัยโคโลราโด อาจารย์ได้พบว่าตนเองมีพื้นฐานทางพันธุศาสตร์ไม่มากนัก⁵ การศึกษาต่อในครั้งนั้นอาจารย์ขอประเทศสมัคร เข้าเรียนกับ Professor L.S. Penrose แห่ง Galton Laboratory ที่มหาวิทยาลัยลอนดอน ประเทศอังกฤษ จนกระทั่งสำเร็จการศึกษาทางด้านมนุษยพันธุศาสตร์ (Human Genetics) ในปีพ.ศ. 2504

ในปีเดียวกันนั่นเอง หลังจากที่อาจารย์สำเร็จการศึกษาแล้วอาจารย์ได้เดินทางกลับประเทศไทย และสมัครเป็นอาจารย์ระดับโท ที่ภาควิชาอายุรศาสตร์ สาขาโลหิตวิทยา คณะแพทยศาสตร์ศิริราชพยาบาล มหาวิทยาลัยมหิดล (พ.ศ. 2504) และได้เลื่อนเป็นอาจารย์ระดับเอก ในปีพ.ศ. 2506 สอนนักศึกษาแพทย์ รักษาผู้ป่วย และทำการวิจัยอยู่ในโรงพยาบาลศิริราช อาจารย์ขอประเทศได้ทุ่มเทเวลาให้กับการศึกษาและการสอนอย่างมาก โดยมีได้คิดจะเปิดคลินิกรักษาคนไข้เพื่อหากำไรแต่อย่างใด แม้ว่าในขณะนั้นอาจารย์และครอบครัวยังมีฐานะไม่มั่นคงนักก็ตาม การปฏิบัติตนเช่นนี้จึงเป็นตัวอย่างของผู้เสียสละ และผู้ที่ตั้งมั่นอยู่ในการศึกษาอย่างแท้จริง

งานวิจัยในช่วงที่อาจารย์สำเร็จการศึกษากลับมาในระยะแรกนั้นยังคงเป็นงานวิจัยทาง การแพทย์ในสาขาโลหิตวิทยา โดยเฉพาะการวิจัยเกี่ยวกับธาลัสซีเมีย (Thalassemia) ที่อาจารย์สนใจและทำมาตั้งแต่จบแพทย์ใหม่ ๆ การศึกษาเกี่ยวกับพันธุศาสตร์ของโรคธาลัสซีเมีย จำเป็นต้องศึกษาให้เข้าใจกลไกของการถ่ายทอดทางพันธุกรรม นั้นหมายถึงการศึกษาครอบครัวของผู้ป่วย ซึ่งมักอยู่กระจัดกระจายไปตามหมู่บ้านในภาคต่างๆทั่วประเทศ ประกอบกับในระยะแรกการศึกษาวิจัยส่วนหนึ่งคือ การศึกษาสำรวจในประชากรตามภาคต่างๆของประเทศ ทำให้

⁵ สัมภาษณ์ ศาสตราจารย์นายแพทย์ประเวศ วะสี, วันที่ 7 มีนาคม 2539.

อาจารย์หมอประเวศและกลุ่มวิจัยต้องออกตั้งหน่วยตรวจตามพื้นที่ต่างจังหวัดโดยจัดแพทย์จำนวนหนึ่งไปให้บริการทางการแพทย์แก่ชาวบ้านในบริเวณนั้น อาจารย์หมอประเวศ เห็นว่า ประสพการณ์จากการตั้งหน่วยตรวจเคลื่อนที่ในครั้งนั้นเป็นเหตุปัจจัยที่ขยายความสนใจของอาจารย์จากเพียงการบริการทางการแพทย์ในโรงพยาบาลใหญ่ ออกไปสู่การแพทย์ของชุมชนในวงกว้างหรือการสาธารณสุข⁶ ที่สำคัญในขณะนั้น อาจารย์เริ่มให้ความสนใจกับมิติทางสังคมมากขึ้นเป็นลำดับ

ช่วงประมาณปีพ.ศ. 2512 อาจารย์หมอประเวศได้เข้าร่วมเป็นกรรมการแพทยสมาคม เนื่องจากต้องการสนับสนุนให้ศาสตราจารย์นายแพทย์สมชัย บวรกิตติ เป็นบรรณาธิการจดหมายเหตุทางแพทย์และสารคดีราช ด้วยเห็นว่าเป็นผู้ที่มีใจกว้างขวางทั้งยังกล้าที่จะลงบทความวิพากษ์วิจารณ์ระบบการแพทย์ซึ่งยังไม่เคยมีใครวิจารณ์มาก่อน หลังจากนั้นไม่นานในช่วงปีเดียวกันนั้นเองมีการออกพระราชบัญญัติวิชาชีพเวชกรรมกำหนดให้มีแพทยสภาและมีการเลือกตั้งกรรมการแพทยสภา อาจารย์ได้สมัครเข้าร่วมและได้รับเลือกเป็นหนึ่งในคณะกรรมการแพทยสภาชุดแรกด้วย

เมื่อครั้งทำงานเป็นกรรมการแพทยสภา อาจารย์ได้รับการแต่งตั้งเป็นประธานคณะอนุกรรมการจัดทำข้อเสนอแนะการวางแผนการแพทย์และสาธารณสุขแห่งชาติของแพทยสภา บทบาทนี้ได้ทำให้อาจารย์มีความเข้าใจในงานสาธารณสุขมากยิ่งขึ้น พร้อมกับนั้นอาจารย์ได้พบปัญหาในโครงสร้างของระบบบริการ ซึ่งทำให้ประชาชนไม่ได้รับบริการที่ดีและเพียงพอจากแพทย์ในโรงพยาบาลของรัฐ ในขณะที่แพทย์เองก็ต้องทำงานหนัก เนื่องจากปริมาณแพทย์ไม่เพียงพอเมื่อเทียบกับจำนวนประชากรโดยเฉพาะในเขต ต่างจังหวัด ความสนใจในงานด้านสาธารณสุขของอาจารย์จึงพัฒนาไปสู่ความคิดในเรื่องการแสวงหาแนวทางแก้ไขต่อข้อบกพร่องที่เกิดขึ้นจากการบริการด้านสาธารณสุขไทย และในเวลานั้นอาจารย์ได้ให้ข้อเสนอเป็นแนวทางแก้ไข ปัญหาไว้หลายประการ อาทิเช่น เสนอให้มีการเพิ่มการผลิตแพทย์และปรับปรุงหลักสูตรแพทยศาสตร์ ปรับปรุงระบบบริการในโรงพยาบาล และขยายบทบาทบุคลากรอื่นนอกเหนือจากแพทย์ เป็นต้น⁷

⁶ ประเวศ วะสี, บนเส้นทางชีวิต เล่ม 2, หน้า 40.

⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 105.

ขณะเดียวกันในด้านงานสอนอาจารย์ได้อุทิศตนเพื่อการให้การศึกษอย่างเต็มที่จนได้รับรางวัลพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดีในฐานะครูแพทย์ที่ดีเป็นคนแรกของคณะแพทยศาสตร์ศิริราชพยาบาล หลังจากนั้นในปีพ.ศ. 2515 อาจารย์หมอประเวศ ได้เลื่อนขึ้นเป็นอาจารย์ชั้นพิเศษ โดยที่อาจารย์ยังคงให้ความสนใจกับงานด้านสาธารณสุขอย่างมาก ประมาณปีพ.ศ. 2516 ในระยะก่อนเกิดเหตุการณ์ปฏิวัติ 14 ตุลาคม อาจารย์มีโอกาสเดินทางไปตั้งประจำให้บริการตรวจรักษา ชาวบ้านจังหวัดอุดรธานี ร่วมกับคณะแพทยศาสตร์ ประตบการณ์ในครั้งนั้นทำให้อาจารย์ได้เรียนรู้ชีวิตและสังคมของกลุ่มคนภาคอีสานเพิ่มมากขึ้น อาจารย์ได้พบว่า ชาวบ้านในภาคอีสานอยู่ร่วมกันภายในโครงสร้างระบบชุมชนมีความผูกพันกัน และที่สำคัญคือ การให้ความสำคัญกับคนหรือสมาชิกของชุมชนอย่างมาก ความสนใจเรื่องการอยู่ร่วมกันภายในระบบชุมชนของอาจารย์จึงเริ่มขึ้นตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา

หลังจากนั้นอาจารย์หมอประเวศ ได้เริ่มเข้าร่วมกับกลุ่มองค์กรพัฒนาเอกชนต่าง ๆ โดยเริ่มจากการเป็นกรรมการร่วมในมูลนิธิโกมลคีมทอง มูลนิธิเด็ก มูลนิธิหมอชาวบ้าน และอื่น ๆ อีกมาก โดยในระยะแรกเป็นลักษณะการเขียนบทความผ่านทางสื่อต่าง ๆ ส่วนงานอันเกี่ยวกับ ชุมชนโดยมากอาจารย์ทำร่วมกับมูลนิธิอื่น ๆ เช่น มูลนิธิชุมชนท้องถิ่นพัฒนา เป็นต้น

ปีพ.ศ. 2519 อาจารย์ได้รับตำแหน่งศาสตราจารย์ ต่อมาได้รับรางวัลแมกไซไซ สาขาบริการรัฐ ในปีพ.ศ. 2524 และรับรางวัลนักวิทยาศาสตร์ดีเด่น ประจำปี 2526 หลังจากนั้นในปีพ.ศ. 2527 อาจารย์ได้ เลื่อนเป็นศาสตราจารย์ ระดับ 11 ปีพ.ศ. 2528 ได้รับเลือกเป็นบุคคลดีเด่นของชาติ สาขาการแพทย์ ได้รับเหรียญดุษฎีมาลา เข็มศิลปวิทยา ในปีพ.ศ. 2531 ได้รับเลือกเป็นนักวิจัยดีเด่นแห่งชาติ สาขาวิทยาศาสตร์การแพทย์ พ.ศ. 2533 ได้รับเหรียญเชิดชูเกียรติ "Tobacco and Health" ขององค์การอนามัยโลก (World Health Organization; WHO) และในปีพ.ศ. 2535 อาจารย์หมอประเวศได้รับการยกย่องเป็นศาสตราจารย์เกียรติคุณ

นอกจากหน้าที่ความรับผิดชอบของอาจารย์จะอยู่ที่การเรียนการสอนนักศึกษาแพทย์และแพทย์ประจำบ้าน การตรวจรักษาและการวิจัยแล้ว อาจารย์ยังรับผิดชอบงานด้านการบริหารด้วยเช่น อาจารย์เคยได้รับตำแหน่งเป็นรองอธิการบดีฝ่ายพัฒนาและวางแผน มหาวิทยาลัยมหิดล (พ.ศ. 2522-2526) เป็น หัวหน้าภาควิชาอายุรศาสตร์ คณะแพทยศาสตร์

ศิริราชพยาบาล (พ.ศ. 2528-2530) เป็นผู้อำนวยการศูนย์ ประสานงานทางการแพทย์และสาธารณสุข กระทรวงสาธารณสุข (พ.ศ. 2527-2530) เป็นประธานสถาบันวิจัยสาธารณสุขไทย (พ.ศ. 2536-) รวมทั้งยังเป็นประธานและรองประธาน หรือกรรมการขององค์กรต่าง ๆ ทั้งในและต่างประเทศจำนวนมาก ซึ่งรวมถึงมูลนิธิและสถาบันทางวิชาการอื่นอีกด้วย

สำหรับผลงานทางวิชาการของอาจารย์หมอประเวศนั้นมีออกมาอย่างสม่ำเสมอเป็นจำนวนมากทั้งในลักษณะการบรรยายหรือประชุมกลุ่มทั้งในและต่างประเทศ การเสนอบทความทางวิชาการใน วารสารต่างประเทศและวารสารไทย การเขียนบทความทางวิชาการและเรื่องต่าง ๆ รวมไปถึงบทความทั่วไปที่ครอบคลุมหลากหลายสาขาวิชาทั้งทางด้านการแพทย์ สังคม ศาสนา และวัฒนธรรม จึงทำให้ไม่อาจนำเอา ผลงานทั้งหมดของอาจารย์มาเสนอไว้ในที่นี่ได้ทั้งหมด

ตัวอย่างงานเขียนในเชิงวิชาการที่สำคัญ ซึ่งแสดงออกถึงแนวความคิดทางเศรษฐกิจการเมืองไทยของอาจารย์หมอประเวศ มีอาทิเช่นหนังสือเรื่อง *พุทธธรรมกับสังคม*^๘ เป็นหนังสือซึ่งรวมเอาบทความที่อาจารย์เขียนลงในนิตยสาร *หมอชาวบ้าน* โดยบทความส่วนใหญ่แสดงออกถึงความคิดของอาจารย์ซึ่งนำเอาหลักพุทธธรรมมาเชื่อมโยงกับการมองและวิเคราะห์สังคม อันเป็นลักษณะเด่นในแนวคิดของอาจารย์ตลอดมา บทความที่สำคัญเช่น เรื่อง *ธรรม : คือธรรมชาติ* *อิทัปปัจจยตา* : กฎที่สำคัญที่สุด การศึกษาที่ไม่สร้างคุณภาพในสังคม และด้านเหตุแห่งความยากจนข้นแค้นของคนส่วนใหญ่ เป็นต้น

นอกจากหนังสือเรื่อง *พุทธธรรมกับสังคม* แล้วยังมีหนังสือเรื่อง *พุทธเกษตรกรรมกับคานาคิสุขของสังคมไทย*^๙ เป็นหนังสืออีกเล่มหนึ่งที่แสดงออกถึงแนวความคิดเพื่อสังคมที่สำคัญของอาจารย์หมอประเวศ ในหนังสือเล่มนี้อาจารย์ได้เสนอตัวแบบสังคมพุทธเกษตรกรรมขึ้นหมายถึงสังคมที่ใช้หลักพุทธธรรมเชื่อมโยงกับวิถีชีวิตเกษตรกรรมเพื่อใช้เป็นยุทธศาสตร์การพัฒนาแบบยั่งยืนของสังคมไทย สังคมพุทธเกษตรกรรมที่อาจารย์กล่าวถึงนี้ มีองค์ประกอบ 5 อย่าง หรือที่อาจารย์เรียกว่า เบญจขันธ์ของชุมชน ซึ่งเชื่อมโยงกันได้แก่

^๘ ประเวศ วัชชี, *พุทธธรรมกับสังคม* (กรุงเทพฯ : หมอชาวบ้าน, 2528).

^๙ ประเวศ วัชชี, *พุทธเกษตรกรรมกับคานาคิสุขของสังคมไทย* (กรุงเทพฯ : หมอชาวบ้าน, 2530)

จิตใจ แบบแผนการผลิต (เทคโนโลยี) ความสมดุลของธรรมชาติแวดล้อม รวมทั้งการพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจและชีวิตชุมชน อาจารย์ให้สังคมพุทธเกษตรกรรมเป็นรูปธรรมของการปฏิบัติ ซึ่งเอาหลักการ เทคโนโลยี เศรษฐกิจ ชุมชน และวัฒนธรรมมาเชื่อมสัมพันธ์กัน

หลังจากหนังสือเรื่อง *พุทธเกษตรกรรมกับคามดิฐของสังคมไทย* อาจารย์ได้เสนอแนวคิดในลักษณะการเชื่อมโยงสังคมเกษตรกรรมแบบไทย และความเป็นชุมชนโดยมีพื้นฐานของหลักคำสอนทาง พุทธศาสนาไว้ในหนังสือและบทความอีกหลายเรื่อง โดยทั้งหมดนั้นล้วนมีเป้าหมายเพื่ออธิบายและยืนยันถึงข้อเสนองานของอาจารย์ที่ว่า ชนบทคือคำตอบของปัญหาทั้งหมดในสังคมไทย ผลงานดังกล่าวมีอาทิเช่น เรื่อง *ทิศทางอนาคตไทยเพื่อความสุขถ้วนหน้า*¹⁰ *พึ่งตนเองในชนบท : อีบทหนึ่งของการทบทวนโลกทัศน์แห่งการพึ่งตนเอง*¹¹ *วิกฤตหมู่บ้านไทย : ทางออกและอนาคตอยู่ที่ไหน*¹² และ *ปัญหาวิกฤตด้านชนบทสู่...ทางรอด*¹³ เป็นต้น

ในระยะต่อมาอาจารย์หมอประเวศ ได้เสนอแนวคิดโดยการวิเคราะห์สังคมในเชิงมหภาคมากขึ้น อาจารย์นำเอาหลักความสมดุลทางธรรมชาติ ซึ่งอธิบายโดยใช้หลักการทางพุทธศาสนา ร่วมกับหลักทางวิทยาศาสตร์มาให้คำอธิบายและเปรียบเทียบกับความสมดุลในสังคมพร้อมกันนั้นอาจารย์นำเอาประสบการณ์และทัศนะเรื่องชุมชนมาร่วมเข้าเป็นความเห็นที่ว่า การที่สังคมไทยปัจจุบันเกิดวิกฤตปัญหาต่างๆ ขึ้นนั้นเนื่องจากสังคมได้เสียสมดุลอำนาจทางสังคมไป โดยโครงสร้างอำนาจในสังคมจากเดิมเป็นของสถาบันครอบครัวและชุมชนถูกอำนาจใหม่ที่ใหญ่กว่าเข้ามาทำให้เปลี่ยนไป อำนาจดังกล่าวคืออำนาจรัฐและอำนาจเงิน จากการวิเคราะห์เช่นนี้เอง อาจารย์จึงได้เขียนหนังสือเรื่อง *แนวคิดและยุทธศาสตร์สังคมสมานภาพและวิเศษ*¹⁴ เพื่อให้ข้อเสนอในเรื่องอำนาจสังคมหรือสังคมสมานภาพ ซึ่งจะมากำกับและถ่วงดุลย์กับอำนาจ

¹⁰ ประเวศ วะสี, *ทิศทางอนาคตไทยเพื่อความสุชถ้วนหน้า* (กรุงเทพฯ : หมอชาวบ้าน, 2536).

¹¹ ประเวศ วะสี, *พึ่งตนเองในชนบท : อีบทหนึ่งของการทบทวนโลกทัศน์แห่งการพึ่งตนเอง*
 (ขอนแก่น : สถาบันวิจัยและพัฒนามหาวิทยาลัยขอนแก่น).

¹² ประเวศ วะสี, *วิกฤตหมู่บ้านไทย : ทางออกและอนาคตอยู่ที่ไหน* (กรุงเทพฯ : เจริญวิทย์การพิมพ์, 2532).

¹³ ประเวศ วะสี, *ปัญหาวิกฤตด้านชนบทสู่...ทางรอด* (กรุงเทพฯ : หมอชาวบ้าน, 2533).

¹⁴ ประเวศ วะสี, *แนวคิดและยุทธศาสตร์สังคมสมานภาพและวิเศษ* (กรุงเทพฯ : มูลนิธิโกลดหินทอง, 2536).

ทั้งสองดังที่กล่าวไว้ พร้อมทั้งเสนอสังคมวิชาการหรือสังคมแห่งการเรียนรู้เพื่อปรับเปลี่ยนวัฒนธรรม จากวัฒนธรรมอำนาจไปสู่วัฒนธรรมการเรียนรู้อันเป็นเป้าหมายหลักที่สำคัญในแนวคิดของ อาจารย์

แนวคิดและยุทธศาสตร์สังคมமானภาพและวิชานี้ไม่ได้ต่างไปจากข้อเสนอที่ อาจารย์เคยให้ไว้เพียงแต่อาจารย์นำเอาสิ่งที่เคยเสนอมาสังเคราะห์ให้เห็นเป็นภาพรวมที่ใหญ่ขึ้น แนวคิดและยุทธศาสตร์ ดังกล่าวจึงเป็นผลรวมของการสังเคราะห์ความคิดและประสบการณ์ของ อาจารย์ที่น่าสนใจยิ่ง หลังจากนั้นอาจารย์ได้ให้ข้อเสนอในเรื่องเดียวกันนี้ด้วยการอธิบายโดยใช้แง่มุมด้านวัฒนธรรมเสนอเป็นบทความเรื่อง *วัฒนธรรมกับการพัฒนา*¹⁵ ในการประชุม สัมมนาศิลปวัฒนธรรมไทย ประจำปีพ.ศ. 2536 และตีพิมพ์เป็นหนังสือในปี พ.ศ. 2537

ในหนังสือเรื่อง *วัฒนธรรมกับการพัฒนา* อาจารย์ได้ให้ความหมายของ วัฒนธรรมไว้ว่า คือการปฏิบัติหรือวิถีชีวิตของชุมชนหรือสังคม ซึ่งสะท้อนภูมิปัญญาที่ได้มาจาก ประสบการณ์จริง การเลือกสรร กลั่นกรอง ลองใช้ และถ่ายทอดด้วยการปฏิบัติสืบต่อกันมา อาจารย์เห็นว่าวัฒนธรรมเป็นพลังในการพัฒนาเนื่องจากเป็นรากฐานที่แท้จริงของชีวิตคนใน ชุมชนหรือสังคม หนังสือเล่มนี้อาจารย์ได้กล่าวถึงคุณลักษณะของวัฒนธรรมในสังคมไทย พร้อมทั้งให้แนวทางส่งเสริมวัฒนธรรมเพื่อการพัฒนา อันเป็นยุทธศาสตร์การพัฒนาจากรากฐานที่ สำคัญ การเสนอแนวคิดในประเด็นเรื่องวัฒนธรรมของอาจารย์ยังคงมีแก่นอยู่ที่การให้คุณค่ากับ ระบบวัฒนธรรมของชุมชนเป็นฐานและเป็นคำตอบของการแก้ไขปัญหาและการพัฒนาใน ภาพรวม

นอกจากนี้การเสนองานของอาจารย์หมอประเวศมีลักษณะครอบคลุมการ กล่าวถึงปัญหาของสังคมในหลากหลายแง่มุม ทั้งทางด้านสิ่งแวดล้อมกับการพัฒนา เช่นใน หนังสือเรื่อง *ความหลากหลายทางชีวภาพกับการพัฒนาอย่างยั่งยืน*¹⁶ ด้านโครงสร้างทางการ

¹⁵ สุทธาสินี วัชรกุล และคณะ, บรรณาธิการ, *วัฒนธรรมกับการพัฒนา* (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2537).

¹⁶ ประเวศ วะสี, *ความหลากหลายทางชีวภาพกับการพัฒนาอย่างยั่งยืน* (กรุงเทพฯ : สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา, 2537).

เมืองกับการพัฒนา เช่น การพัฒนาประชาธิปไตยและการปฏิรูปทางการเมือง¹⁷ และการปฏิรูปทางการเมือง : ทางออกของประเทศไทย¹⁸ การปฏิวัติทางปัญญาเพื่อการพัฒนา เช่น ยุทธศาสตร์ทางปัญญาแห่งชาติ : ยุทธศาสตร์ที่สำคัญที่สุดของสังคมทั้งหมดร่วมกัน¹⁹ และโดยเฉพาะอย่างยิ่งด้านศาสนากับการพัฒนาซึ่งอาจารย์กล่าวถึงอยู่เสมอเช่น งานชิ้นสำคัญในปัจจุบันเรื่อง อรรถนิทัศน์สังคม²⁰

เมื่อได้ศึกษางานของอาจารย์หมอประเวศจำนวนหนึ่งแล้วได้พบว่า อาจารย์มีความสนใจในเรื่องราวและปัญหาหลากหลายแง่มุม ทำให้แนวทางและยุทธศาสตร์ในการแก้ไขปัญหารองอาจารย์มีความเชื่อมโยงสัมพันธ์กับหลายเรื่องหลายปัญหาในสังคม ไม่ว่าจะเป็นในทางจิตสำนึก วัฒนธรรม ศาสนา การเมือง เศรษฐกิจ สิ่งแวดล้อม ไปจนกระทั่งถึงเรื่องของการดูแลรักษาสุขภาพเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิต แนวคิดของอาจารย์หมอประเวศซึ่งกล่าวครอบคลุมเรื่องราวและปัญหาที่หลากหลายเช่นนี้จึงดูเหมือนสามารถให้ภาพและแนวทางแก้ไขปัญหาดังกล่าวได้อย่างกว้างขวาง หากแต่ในความเป็นจริง อาจารย์ยังไม่อาจกล่าวถึงการเชื่อมโยงเรื่องต่างๆเหล่านี้ว่าเป็นระบบที่ชัดเจนได้มากนัก

ในปัจจุบันอาจารย์หมอประเวศ อุทิศตนทำงานเพื่อสร้างสรรค์สังคมมากขึ้นเป็นลำดับ โดยนอกจากจะเป็นผู้ให้ข้อเสนอเพื่อการแก้ไขปัญหาดังกล่าว อย่างเป็นนัยแล้ว อาจารย์ยังมีบทบาทสำคัญในองค์กรเพื่อการพัฒนาต่าง ๆ เป็นนักวิชาการผู้มีชื่อเสียงทั้งในด้านการแพทย์และการพัฒนาสังคม ทั้งยังมี บทบาทสำคัญในการผลักดันแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 8 ให้มีนโยบายการพัฒนาคนและการสร้างความเข้มแข็งให้ชุมชนอีกด้วย

¹⁷ ประเวศ วะสี, การพัฒนาประชาธิปไตยและการปฏิรูปการเมือง (กรุงเทพฯ : หมอชาวบ้าน, 2537).

¹⁸ ประเวศ วะสี, การปฏิรูปทางการเมือง : ทางออกของประเทศไทย (กรุงเทพฯ : หมอชาวบ้าน, น.ป.ป.).

¹⁹ ประเวศ วะสี, ยุทธศาสตร์ทางปัญญาแห่งชาติ : ยุทธศาสตร์ที่สำคัญที่สุดของสังคมทั้งหมดร่วมกัน (กรุงเทพฯ : มูลนิธิภูมิปัญญา, 2538).

²⁰ ประเวศ วะสี, อรรถนิทัศน์สังคม (กรุงเทพฯ : มูลนิธิโกมลคีมทอง, 2538).

พัฒนาการและจุดเปลี่ยนทางความคิด

การศึกษาเพื่อตอบคำถามว่า อาจารย์หมอบุรุษมีพัฒนาการทางความคิด มาสู่เรื่องการแก้ไขและพัฒนาสังคมได้อย่างไรนั้น เป็นสิ่งที่น่าสนใจและมีความสำคัญ เพราะนอกจากจะทำให้เข้าใจถึงการเปลี่ยนแปลงทางความคิดของอาจารย์จากผู้ที่มีพื้นฐานการศึกษาด้านวิทยาศาสตร์การแพทย์มาสู่การเป็น นักคิดและนักพัฒนาสังคม ยิ่งไปกว่านั้น พัฒนาการทางความคิดของอาจารย์หมอบุรุษ เป็นตัวอย่างที่ดีที่ยืนยันความเป็นจริงที่ว่าวิชาการทุกสาขาล้วนมีความเชื่อมโยงสัมพันธ์กันทั้งสิ้น นอกจากนั้น การศึกษาพัฒนาการทางความคิดนี้ยังทำให้เห็นว่าสถานการณ์และเหตุปัจจัยซึ่งเกิดขึ้นในช่วงเวลาต่าง ๆ นอกจากจะมีส่วนเพิ่มเติม ประสมการณ์ให้กับชีวิตคนคนหนึ่งแล้ว ยังสามารถเป็นเหตุให้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่อโลกทวทัศน์ และทัศนคติจากด้านหนึ่งไปสู่ความสนใจในด้านอื่นต่อ ๆ ไปได้อีกด้วย

จากการศึกษางานเขียนของอาจารย์หมอบุรุษพบว่า การพัฒนาทางความคิดของอาจารย์นอกจากจะเกิดจากการสะสมความรู้ในแต่ละช่วงชีวิตแล้ว การพัฒนานั้นยังมีผลมาจากสภาพแวดล้อม และเหตุปัจจัยซึ่งผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในระยะต่าง ๆ ด้วย ดังนั้น การศึกษาพัฒนาการทางความคิดของอาจารย์จึงต้องศึกษารวมไปกับจุดเปลี่ยนที่เกิดขึ้นในช่วงเวลาต่าง ๆ เพื่อให้เกิดความเข้าใจที่ชัดเจนขึ้น พัฒนาการทางความคิดของอาจารย์อาจแบ่งได้เป็นระยะสำคัญ ๆ ดังนี้คือ

ระยะที่หนึ่ง เป็นระยะที่ความสนใจเรื่องสังคมไทยยังไม่ชัดเจนนัก มีแต่เพียงความฝังใจ ตั้งแต่วัยเด็กในเรื่องความยากจนทุกข์ยากของคนชนบท อันเป็นสภาพแวดล้อมที่อาจารย์เติบโตขึ้นมา ในขณะที่ความคิดในเรื่องความยุติธรรม และความถูกผิดในสังคมของอาจารย์เกิดจากการอ่านหนังสือนิทาน และนวนิยายให้คุณย่าฟังมาตั้งแต่เล็ก ความเข้าใจในความทุกข์ยากของคนจนในชนบทและเรื่องราวเกี่ยวกับความยุติธรรมในสังคมติดอยู่ในใจอาจารย์มานาน โดยที่อาจารย์ไม่ได้แสดงออกแต่อย่างใด ในเวลาต่อมา อาจารย์ได้ตัดสินใจเข้าเรียนต่อทางด้านการศึกษา ตามคำแนะนำและความต้องการของผู้ใหญ่ ชีวิตการเป็นนักศึกษาแพทย์นับตั้งแต่ปริญญาตรี จนกระทั่งจบปริญญาเอกในต่างประเทศนั้น ยิ่งทำให้อาจารย์ห่างไกลจากมิติทางสังคมมากขึ้น เนื่องจากในช่วงเวลานั้น อาจารย์ต้องเรียน หน่วยงานวิจัยอาจารย์ และรักษา

คนใช้ตลอดทั้งวัน ทำให้ไม่มีโอกาสได้ศึกษาและทำความเข้าใจในเรื่องอื่นเลย²¹ ความสนใจของอาจารย์ในระยะนี้จึงเกี่ยวข้องกับเรื่องวิทยาศาสตร์การแพทย์โดยเฉพาะเท่านั้น ซึ่งอาจารย์ได้เข้าใจในภายหลังว่าเป็นการศึกษาที่บกพร่อง คือคับแคบ และแยกส่วน

ระยะที่สอง เป็นระยะที่มีเหตุปัจจัยที่สำคัญ 3 ประการ ผลักดันให้อาจารย์เกิดความสนใจในมิติทางสังคม กล่าวคือเมื่ออาจารย์สำเร็จการศึกษาจากต่างประเทศและกลับมาประเทศไทย อาจารย์มีความตั้งใจที่จะอุทิศตนทำงานด้านวิชาการ โดยไม่คิดเปิดคลินิกรักษาคนไข้เพื่อหารายได้ดังเช่นแพทย์คนอื่น ๆ ความตั้งใจนี้เป็นผลมาจากการที่อาจารย์มีความศรัทธาต่ออาจารย์แพทย์ 2 ท่านคือ อาจารย์หมอสุด แสงวิเชียร และอาจารย์หมอมอวย เกตุสิงห์ ซึ่งวางตัวเป็นครูผู้มุ่งมั่นในงานสอน และงานวิชาการอย่างเต็มที่ อาจารย์หมอประเวศเห็นว่าการปฏิบัติตนของท่านทั้งสองนี้น่ายกย่อง สมควรนำมาใช้เป็นแบบอย่างในการดำเนินชีวิต ดังนั้นด้วยความมุ่งมั่นในงานด้านวิชาการดังกล่าวนี้เอง อาจารย์จึงสมัครเข้าเป็นอาจารย์คณะแพทยศาสตร์ศิริราชพยาบาลทันทีที่กลับมาประเทศไทย ทำหน้าที่สอนนักศึกษาแพทย์และตรวจรักษา ผู้ป่วยอยู่ที่นั่น การเป็นอาจารย์สอนนักเรียนนอกจากทำให้อาจารย์หมอประเวศมีโอกาสได้ศึกษาค้นคว้าตลอดเวลาแล้ว ยังทำให้อาจารย์ได้เรียนรู้ร่วมกับนักศึกษาแพทย์ที่มีความคิดก้าวหน้าหลายท่านซึ่งมีความสนใจในปัญหาสังคมและการเมืองอย่างกว้างขวาง คนเหล่านี้มีส่วนทำให้อาจารย์มีโอกาสได้อ่านงานเขียนและทฤษฎีทางด้านสังคมศาสตร์ อันเป็นการเปิดโลกทัศน์ทางด้านสังคมของอาจารย์ให้กว้างขึ้น²² ในขณะเดียวกัน ประสบการณ์จากการได้ตรวจรักษาคนไข้โดยเฉพาะคนจนที่เจ็บป่วย ทำให้อาจารย์ได้เห็นความทุกข์ยากของคนมากมาย อาจารย์เห็นว่า การตรวจรักษาอาการเจ็บป่วยให้หายนั้นเป็นการแก้ไขเพียงปลายเหตุ เพราะคนไข้ที่ยากจนจำนวนมากที่ได้รับการรักษาจนหายแล้ว ก็ยังคงป่วยไข้กลับมาอีกเนื่องจากต้องกลับไปอยู่อย่างทุกข์ยากในสภาพแวดล้อมเช่นเดิม อาจารย์หมอประเวศจึงเห็นว่าหน้าที่ของแพทย์มิใช่มีเพียงการรักษา "ไข้" ให้หายเท่านั้น แต่ควรมีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาสังคมเพื่อเอื้อยวยาไปให้ถึงในส่วนของความเจ็บป่วยทุกข์ยากของ "คน" ด้วย ซึ่งในส่วนนี้มีความสำคัญอย่างมาก ทักษะ

²¹ สัมภาษณ์ศาสตราจารย์นายแพทย์ประเวศ วะสี, วันที่ 7 มีนาคม 2539 และใน นนเดินทางชีวิต เล่ม 1, หน้า 195.

²² อาจารย์เสนอให้ให้สัมภาษณ์ไว้ว่า ในระยะที่นักศึกษามีความตื่นตัวทางการเมืองเนื่องจากเหตุการณ์ปฏิวัติ 14 ตุลาคม 2516 นั้น อาจารย์ได้เรียนรู้และแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกับนักศึกษาบ่อยครั้ง ทั้งยังได้ศึกษาเพิ่มเติมโดยการอ่าน แต่ไม่ได้ให้ความสนใจอย่างลึกซึ้งนักในทฤษฎีทางสังคมศาสตร์

ดังกล่าวนี้เองทำให้อาจารย์เชื่อมโยงความสนใจไปสู่การศึกษาค้นคว้าเพื่อทำความเข้าใจในสังคมส่วนรวม

นอกจากงานทั้งสองนี้แล้วอาจารย์ได้ทุ่มเททำงานวิจัยด้านโลหิตวิทยาอย่างจริงจัง งานวิจัยที่อาจารย์ทำคือ การสำรวจธาตุสลิเมียมในหมู่บ้านภาคต่างๆ ทั่วประเทศ งานวิจัยในครั้งนั้นเองได้สานต่อกับความสนใจในเรื่องสังคม ซึ่งเกิดจากการทำงานอีกสองส่วนดังกล่าว ทำให้อาจารย์ขยายความสนใจจากบริการทางการแพทย์ภายในโรงพยาบาลไปสู่งานด้านสาธารณสุขและการช่วยเหลือสังคม การออกสำรวจเพื่อเก็บข้อมูลวิจัยในที่ต่างๆ ทำให้อาจารย์ได้พบเห็นความทุกข์ยากของคนในชนบท เป็นสภาพที่คล้ายคลึงกับที่อาจารย์ได้พบเห็นมาเมื่อครั้งยังเด็ก อาจารย์จึงเกิดความสนใจที่จะช่วยเหลือและแก้ไขปัญหาดังกล่าว มากขึ้นเป็นลำดับ

ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่า ความสนใจที่จะช่วยเหลือสังคมของอาจารย์หมอบริเวณนั้น เกิดขึ้นจากประสบการณ์จริงที่ได้พบเห็นร่วมกับความสนใจในการอ่านงานเขียนเกี่ยวกับสังคมที่เพิ่มมากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งอิทธิพลของหนังสือ *สังคมศาสตร์ปริทัศน์* ที่จัดทำขึ้นโดยอาจารย์สุลักษณ์ ศิวรักษ์ในเวลา นั้นกลายเป็นหนังสือเล่มสำคัญที่อาจารย์ถือว่า เป็นจุดเปลี่ยนในชีวิตที่สำคัญจุดหนึ่งของอาจารย์ เพราะเปิดโลกทัศน์ใหม่ในเรื่องมนุษย์และสังคมของอาจารย์ให้กว้างขวางขึ้น คือทำให้อาจารย์มีปริทัศน์ทางสังคมเข้ามาร่วมด้วยอีกมิติหนึ่ง²³ อย่างจริงจัง

หนังสือ *สังคมศาสตร์ปริทัศน์* มีเรื่องราวเกี่ยวกับมนุษย์และสังคมอย่างกว้างขวาง โดยวิพากษ์วิจารณ์อย่างเจาะลึก ทำให้อาจารย์มีพัฒนาการทางความคิดใหม่ ๆ เกิดขึ้นรวมทั้งยังทำให้อาจารย์ได้รู้จักกับบุคคลต่าง ๆ ซึ่งภายหลังได้มีโอกาสร่วมงานกันอีกด้วย บุคคลสำคัญดังกล่าวมีอาทิเช่น อาจารย์สุลักษณ์ ศิวรักษ์ พระธรรมปิฎก และอาจารย์กรุณา กุศลาสัย เป็นต้น นอกจากหนังสือเรื่อง *สังคมศาสตร์ปริทัศน์* แล้ว ในช่วงนั้นอาจารย์ยังได้อ่านบทความของอาจารย์นิธิ เอียวศรีวงศ์ ซึ่งได้มาจากนักศึกษาแพทย์ชื่อ วิชัย โชควิวัฒน์ บทความนี้กล่าววิพากษ์วิจารณ์แพทย์อย่างที่ไม่เคยมีใครวิจารณ์มาก่อน อาจารย์เห็นว่าน่าสนใจจึงส่งให้ศาสตราจารย์นายแพทย์สมชัย บวรกิตติ บรรณานิการจตุรคณาเขตทางการแพทย์ตีพิมพ์ ปรากฏ

²³ ประเวศ วะสี, บนเส้นทางชีวิต เล่ม 2, หน้า 61.

ว่า บทความดังกล่าวได้ทำให้วงการแพทย์ไม่พอใจอย่างมาก จนมีการเคลื่อนไหวเพื่อได้บรรณานุกรมออก อาจารย์หมอบริเวณเองเห็นว่าตนมีส่วนในเหตุการณ์ครั้งนี้จึงร่วมกับกลุ่มแพทย์ที่มีความเห็นคล้ายคลึงกัน สมัครรับเลือกตั้งเป็นกรรมการแพทย์สมาคม เพื่อให้มีอำนาจในการแต่งตั้งบรรณานุกรมคนเดิมให้ดำรงตำแหน่งต่อไป ผลปรากฏว่าเมื่อคณะของอาจารย์ได้รับเลือกแล้วนั้นไม่เพียงแต่สามารถปกป้องบรรณานุกรมเดิมให้ทำงานต่อไปได้เท่านั้น ยังส่งผลให้อาจารย์หมอบริเวณเองได้เรียนรู้งานในมิติที่กว้างขึ้น เป็นการพัฒนาความคิดไปอีกขั้นหนึ่ง

ในช่วงเวลาเดียวกัน มีจุดเปลี่ยนที่สำคัญอีกจุดหนึ่ง ซึ่งนำอาจารย์ออกไปสู่ความสนใจด้านอื่น ซึ่งไม่ใช่การแพทย์ นั่นคือ การศึกษาพุทธศาสนา การเปลี่ยนแปลงนี้เกิดจากเหตุปัจจัยที่สำคัญ 2 ประการ คือ หนึ่ง ด้วยความศรัทธาในตัวของอาจารย์หมออวย เกตุสิงห์ ทำให้อาจารย์ติดตามอาจารย์หมออวยไปในที่ต่าง ๆ และให้ความสนใจกับสิ่งที่อาจารย์หมออวยสนใจศึกษา โดยเฉพาะการศึกษาพุทธศาสนาและสอง อาจารย์รู้สึกว่าการทำงานหนักทุกวันด้วยความมุ่งมั่นและคาดหวังสูง ทำให้เกิดความไม่พอใจในผลงานที่ทำจนเกิดเป็นความขัดแย้งในตัวเอง จึงอยากฝึกจิตให้สงบนิ่งเพื่อผ่อนคลายความตึงเครียดที่เกิดขึ้น โดยการ ศึกษาพุทธศาสนา การศึกษาพุทธศาสนานี้เองทำให้ชีวิตของอาจารย์เปลี่ยนแปลงไปอย่างมาก กล่าวคือทำให้อาจารย์เข้าใจชีวิตมากขึ้น เข้าใจจิตใจตัวเองมากขึ้น ใจเย็นขึ้น มองเห็นความเป็นไปต่างๆ เกิดความเมตตาต่อผู้อื่น ความโกรธน้อยลง มีความสุข และมีเวลาทำงานมากขึ้น²⁴ ที่สำคัญการศึกษาศาสนาได้โยงไปสู่ความต้องการช่วยเหลือผู้อื่นและสังคมมากขึ้นอีกด้วย

อย่างไรก็ตาม ในระบอบนั้นความต้องการการทำงานเพื่อชุมชนและสังคม ยังมิได้เชื่อมต่อกับ พุทธศาสนาที่อาจารย์ศึกษาอยู่มากนัก หากแต่เป็นการศึกษา 2 เรื่องไปพร้อม ๆ กัน พุทธศาสนาในระยะต้นที่อาจารย์ศึกษาเน้นเรื่องการฝึกจิตสมาธิ ลดกิเลส เพื่อให้เกิดความสบายใจ และมีพลังในการทำงาน แต่ยังไม่มีการเชื่อมโยงทางความคิดเข้ากับงานบริการและพัฒนาชุมชนที่อาจารย์กำลังทำอยู่

ระยะที่สาม สืบเนื่องจากในระยะที่สอง เมื่ออาจารย์ทำงานเป็นกรรมการแพทย์สมาคมได้ ไม่นาน ประมาณปีพ.ศ. 2512 ได้มีการออกพระราชบัญญัติวิชาชีพเวชกรรม และ

²⁴ สัมภาษณ์ ศาสตราจารย์นายแพทย์ประเวศ วะสี, วันที่ 7 มีนาคม 2639.

กำหนดให้มีแพทยสภา อาจารย์และคณะซึ่งเป็นกรรมการแพทยสมาคมตัดสินใจเข้าสมัครรับเลือกตั้งเป็นกรรมการแพทยสภาเพื่อให้สามารถทำงานได้กว้างขวางขึ้น ซึ่งงานในขณะนั้นมีหลายอย่างเช่น การออกหรือบังคับว่าด้วยมารยาทวิชาชีพเวชกรรม การฝึกอบรมแพทย์ประจำบ้าน และการสืบสวนสอบสวนการกระทำผิดของแพทย์ เป็นต้น อาจารย์หมอประเวศเมื่อได้รับเลือกเป็นหนึ่งในคณะกรรมการแพทยสภาก็ได้รับการแต่งตั้งให้เป็นประธานคณะอนุกรรมการจัดทำข้อเสนอแนะการวางแผนแพทย์และสาธารณสุขแห่งชาติของแพทยสภา เพื่อวางแผนจัดระบบบริการสาธารณสุขที่เหมาะสม อันจะนำไปสู่การวางแผนผลิตกำลังแพทย์ต่อไป การทำงานในตำแหน่งนี้ทำให้ต้องสนใจเรื่องต่าง ๆ รอบข้างให้กว้างขึ้นไปอีก คือต้องมองปัญหาในระดับประเทศและสำรวจจำนวนประชากร หมู่บ้าน ตำบล อำเภอ ต่อจำนวนโรงพยาบาลในที่ต่าง ๆ ว่าเหมาะสมหรือไม่อย่างไร ประสพการณ์จากการทำงานนี้ได้ทำให้อาจารย์เห็นภาพสังคม และปัญหามากขึ้นกว่าเมื่อครั้งทำวิจัยเรื่องธาลัสซีเมีย รวมทั้งยังเป็นการเปลี่ยนแปลงการทำงานจากแพทย์ผู้เชี่ยวชาญเฉพาะทางโลหิตวิทยาไปสู่การทำงานด้าน การวางแผนสาธารณสุขแห่งชาติ

ระยะที่สี่ อาจารย์เกิดความไม่เห็นด้วยกับการรณรงค์ที่เกิดขึ้นในสมัยนั้น ซึ่งต้องการให้ประชาชนรักษาอาการเจ็บป่วยกับแพทย์ทุกครั้ง โดยไม่ส่งเสริมให้มีการรักษาพยาบาลตนเอง อาจารย์เห็นว่า การรณรงค์เช่นนี้ไม่ถูกต้อง เนื่องจากการสำรวจจำนวนแพทย์ต่อจำนวนประชากร ในท้องถิ่นชนบทปรากฏว่า จำนวนแพทย์มีไม่เพียงพอ ประชากรในชนบทจำนวนมากต้องเจ็บป่วยและเสียชีวิตไปโดยไม่จำเป็น อาจารย์จึงจัดทำคู่มือการดูแลรักษาตนเอง สำหรับประชาชนโดยได้รับการช่วยเหลือจากแพทย์ที่เห็นด้วยอีกหลายท่าน ขณะเดียวกันอาจารย์เองก็ยังคงมุ่งมั่นในการวางแผนงานเพื่อการสาธารณสุขต่อไปด้วย

ในช่วงก่อนเกิดเหตุการณ์ปฏิวัติ 14 ตุลาคม 2516 เป็นช่วงที่อาจารย์คิดและทำงานด้าน สาธารณสุขอย่างหนัก อาจารย์ได้มีโอกาสเดินทางไปตั้งบริการตรวจรักษาชาวบ้าน จังหวัดอุดรธานี ร่วมกับคณะแพทย์จากศิริราช ทำให้อาจารย์ได้ศึกษาชีวิตและสังคมของกลุ่มคนภาคอีสาน อาจารย์พบว่า ในการดำเนินชีวิตที่ยากลำบากนั้น ชาวบ้านมีการช่วยเหลือพึ่งพากัน ภายได้ความสัมพันธ์ที่โยงใยกันอย่างลึกซึ้ง และอยู่ร่วมกันโดยระบบชุมชน ซึ่งให้ความสำคัญกับสมาชิกภายในชุมชนอย่างสูง อาจารย์เห็นว่าสิ่งนี้คือวัฒนธรรมของคนไทยที่สืบทอดต่อกันมา

เป็นเวลานาน การค้นพบนี้ทำให้อาจารย์สนใจศึกษาชุมชนในมิติของวัฒนธรรม²⁶ ซึ่งกว้างออกไปจากการศึกษาเพื่อให้บริการทางด้านสาธารณสุขที่กำลังทำอยู่ในขณะนั้น

เมื่ออาจารย์ศึกษาระบบชุมชนอาจารย์ได้ข้อสรุปว่าความสัมพันธ์ที่เชื่อมโยงกัน อย่าง เหนียวแน่นนั้น มีความเชื่อและความศรัทธาในพุทธศาสนาเป็นรากฐานสำคัญ ชาวบ้านให้ความสำคัญกับวัดและพระสงฆ์ เป็นศูนย์กลางและผู้นำชุมชน พุทธศาสนาเป็นแกนกลางที่เชื่อมโยงความสัมพันธ์ของชาวบ้านไว้ด้วยกัน²⁷ อาจารย์เริ่มมองเห็นว่าพุทธศาสนานั้นมีความสัมพันธ์กับวัฒนธรรมชุมชน และควรจะนำมาใช้เชื่อมโยงกับมิติทางสังคมได้ ไม่ใช่เป็นแต่เพียงคำสอนเพื่อการหลุดพ้นของปัจเจกบุคคลเท่านั้น

ระยะที่ห้า จากประสบการณ์และการศึกษาที่มากขึ้น ทำให้ความคิดของอาจารย์ หมอประเวศพัฒนามาสู่วงการเชื่อมโยงพื้นฐานทางความคิด 2 ประการของอาจารย์คือ เรื่อง ชุมชนพัฒนาและพุทธศาสนาเข้าไว้ด้วยกัน อาจารย์เริ่มใช้หลักคำสอนทางพุทธศาสนาเข้ามาอธิบายสังคมไทย และนำเสนอเป็นแนวคิดต่าง ๆ เพื่อแก้ไขปัญหาสังคม ขณะเดียวกันอาจารย์ เกิดความคิดว่า การศึกษาพุทธศาสนา ส่วนใหญ่ไม่ได้พูดถึงส่วนรวม จะเป็นคำสอนเพื่อสร้างประโยชน์ให้กับปัจเจกบุคคลที่ปฏิบัติธรรม อาจจะมีบ้างอย่างเช่น คำสอนเรื่องความเมตตา ซึ่งยังไม่เพียงพอ เพราะความเมตตาต้องอยู่บนฐานของการทำความเข้าใจคือเข้าใจถึงสาเหตุของความลำบาก เข้าใจในระบบและโครงสร้างของสังคมและชุมชน รวมทั้งต้องมองเห็นวิธีการที่จะแก้ไข ปัญหาไม่ใช่มีแต่เพียงความเมตตาสงสารเท่านั้น²⁷ ทศนะนี้โยงไปถึงความสนใจในบทบาทของสถาบันสงฆ์ ซึ่งอาจารย์เห็นว่าได้เสื่อมโทรมลง พระสงฆ์ส่วนใหญ่ไม่เข้าใจพุทธธรรมอย่างลึกซึ้ง และไม่เข้าใจสังคมปัจจุบัน ทำให้สื่อกับคนรุ่นใหม่ไม่ได้²⁸ อาจารย์หมอประเวศได้เสนอให้มีการปรับปรุงและสนับสนุนการศึกษาของเถรวาทและพระสงฆ์เพื่อให้สถาบันสงฆ์กลับคืนมาเป็นศูนย์กลางและทำประโยชน์ให้กับสังคมไทยอีกครั้ง และถือ่วาวิธีนี้เป็นยุทธศาสตร์ที่สำคัญ

²⁶ สัมภาษณ์ ศาสตราจารย์นายแพทย์ประเวศ วะสี, วันที่ 7 มีนาคม 2539.

²⁷ ทศนะนี้ดูได้เช่น ประเวศ วะสี, พุทธเกษตรกรรมกับศาสนาสีเขียวของสังคมไทย, หน้า 3-5.

²⁸ สัมภาษณ์ศาสตราจารย์นายแพทย์ประเวศ วะสี, วันที่ 7 มีนาคม 2539.

²⁹ ประเวศ วะสี, พุทธเกษตรกรรมกับศาสนาสีเขียวของสังคมไทย, หน้า 42.

อีกประการหนึ่งในการพัฒนาสังคมไทย^๒ ที่สำคัญ การศึกษาพุทธศาสนาที่ถูกต้องควรเน้นที่การประยุกต์เอาคำสอนของพุทธศาสนามาใช้โดยคำนึงถึงระบบและโครงสร้างของสังคมด้วย เพราะอาจารย์เห็นว่าในปัจจุบันความยากจนลำบากของคนไทย โดยเฉพาะคนในชนบทเกิดจากการบีบคั้นของโครงสร้างและระบบของสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป คนเพียงคนเดียวจึงไม่อาจเผชิญกับความรุนแรงของปัญหาที่เกิดขึ้นได้ จำเป็นต้องมีการรวมตัวกันให้เกิดความเป็นชุมชนขึ้น

หลังจากนั้นอาจารย์ได้ให้ความสนใจศึกษาเรื่องความเป็นชุมชนมากขึ้น และพบว่าการทำงานชุมชนเป็นการใช้ธรรมะเพื่อส่วนรวม ซึ่งเป็นธรรมะข้อใหญ่ที่รวมเอาหลักคำสอนเรื่องต่างๆไว้ กล่าวคือ การทำงานชุมชนต้องการความรักผู้อื่น ความเสียสละ ความเมตตา และความอดทน เพื่อช่วยเหลือและแก้ไข้ปัญหา ความคิดของอาจารย์เริ่มเข้าสู่การสังเคราะห์โดยนำเอาสิ่งที่ได้เรียนรู้จากการศึกษาและ การทำงานมาสังเคราะห์ร่วมกันและนำเสนอเป็นแนวคิดเพื่อเป็นอีกทางเลือกหนึ่งในการพัฒนาสังคมไทย พร้อมกันนั้นอาจารย์ได้ทุ่มเททำงานด้านการพัฒนาสังคมและชุมชนมากขึ้นเป็นลำดับ ปัจจุบันอาจารย์มีบทบาทสำคัญในองค์กรพัฒนาเอกชน (Non-Government Organization, NGO) หลายแห่ง เป็นที่รู้จักในฐานะนักคิดคนสำคัญในสังคมไทย และเป็นหนึ่งในผู้ผลักดันแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 8 ซึ่งให้ความสำคัญกับการพัฒนาคนหรือทรัพยากรมนุษย์เป็นเป้าหมายหลัก

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

^๒ ศันสนีย์อาจารย์หมอบระเวศได้นำเสนอต่อสาธารณะในการเป็นองค์ปาฐกคนที่ 3 ของมูลนิธิโกลด์คิงทงปีพ.ศ. 2519 ในเรื่อง "พระสงฆ์และพุทธศาสนิกชนจะปฏิวัติได้อย่างไร" ตีพิมพ์ใน อุดมคติเพื่อสังคมรวมปาฐกถาโกลด์คิงทง (กรุงเทพฯ : มูลนิธิโกลด์คิงทง, 2523).

แนวคิดทางพุทธศาสนาเพื่อชุมชนและสังคม

แนวคิดของอาจารย์หมอบุระเวศ พัฒนามาจากฐานความคิด 2 เรื่องคือหนึ่ง จากการศึกษาความทรงจำทางพุทธศาสนาว่า ธรรมะคือธรรมชาติ และกฎของธรรมชาติ และสอง จากการศึกษาเรียนรู้จากประสบการณ์จริงของชาวบ้าน องค์การพัฒนาเอกชน และนักวิชาการบางคนในเรื่องชุมชนพัฒนา³⁰ การเรียนรู้ในสองเรื่องนี้ได้ถูกนำมาเชื่อมต่อกันเป็นแนวคิดที่ให้ทางเลือกใหม่ในการพัฒนาสังคมไทย

จากพื้นฐานข้อแรก คือ การที่อาจารย์นำเอาการศึกษาทางพุทธศาสนามาเป็นฐานความคิดนั้นทำให้อาจารย์มีคำอธิบายเรื่องระบบชุมชนและสังคมที่เป็นลักษณะเฉพาะแตกต่างจากแนวคิดเพื่อการพัฒนาอื่น ๆ กล่าวคืออาจารย์เน้นใช้หลักคำสอนทางพุทธศาสนามาเป็นแกนในการให้คำอธิบายชุมชน และสังคมไทย พร้อมกันนั้นอาจารย์เห็นว่า การแก้ไขปัญหามาจากแรงบีบบังคับทางสังคมจำเป็นต้องให้สมาชิกในสังคมมีความเข้าใจในพุทธศาสนา จนสามารถนำมาประยุกต์ใช้เพื่อประโยชน์ของส่วนรวมได้ พุทธศาสนาจึงจะเชื่อมโยงกับความเป็นจริงของสังคม ดังนั้นในทัศนะของอาจารย์การศึกษาพุทธศาสนาเพื่อเรียนรู้เรื่องภายในตนเองจึงยังไม่เพียงพอ จำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องเรียนรู้ และทำความเข้าใจเรื่องระบบและโครงสร้างทางสังคมซึ่งเข้ามาเชื่อมโยงกับการดำรงชีวิตของคนในสังคมด้วย

การศึกษาพุทธศาสนาจึงมาเชื่อมต่อการเรียนรู้เรื่องชุมชน การเรียนรู้เรื่องชุมชน ทำให้อาจารย์เข้าใจในความทุกข์ยากของชาวบ้าน และสามารถวิเคราะห์ได้ว่ามีสาเหตุมาจากแรงบีบบังคับของระบบและโครงสร้างของสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป ขณะเดียวกัน การเรียนรู้เรื่องชุมชนทำให้อาจารย์ได้พบระบบคุณค่าที่สืบทอดกันมาเป็นวัฒนธรรมคือการช่วยเหลือพึ่งพากันและการรวมกลุ่มกันทำงานเพื่อประโยชน์ของส่วนรวม พุทธศาสนาซึ่งสอนเรื่องการพัฒนาตนเองจึงถูกนำมารวมกับประสบการณ์จากการเรียนรู้เรื่องชุมชนทำให้เกิดความเข้าใจที่สมบูรณ์ทั้งเรื่องตัวคนและระบบโครงสร้างทางสังคม

³⁰ บุระเวศ วัชรีย์, แนวคิดและพุทธศาสตร์สังคมมนุษยภาพและวิเศษ (กรุงเทพฯ : มูลนิธิโกมลคีมทอง, 2536), หน้า 8.

ขณะเดียวกันสิ่งที่อาจารย์มักกล่าวไว้เสมอคือ การตระหนักว่าพุทธศาสนา ไม่อาจถูกนำมาใช้ในฐานะเป็นเทคนิคหรือวิธี แต่ต้องใช้พุทธศาสนาในฐานะปัญญา³¹ อาจารย์จึง นำพุทธศาสนามาใช้โดยให้ความสำคัญกับระบบหรือวิธีคิดมากกว่าจะเน้นไปในเรื่อง ความสำเร็จ หรือการสร้างบุญกุศลเพื่อนำไปสู่การหลุดพ้น วิธีคิดตามหลักคำสอนทางพุทธศาสนา เรื่องอิทัปปัจจยตา³² คือวิธีคิดแบบเชื่อมโยงสิ่งต่าง ๆ ว่าส่วนเป็นไปตามการผลัดกันของเหตุ ปัจจุบันไม่มีจุดเริ่มต้นและสิ้นสุด ทำให้ทุกสิ่งทุกอย่างมีความสัมพันธ์กันจนไม่อาจแบ่งแยกจากกัน ได้ เป็นวิธีคิดที่อาจารย์หมอบริเวณเห็นว่า เป็นไปตามหลักความเป็นจริงตามธรรมชาติที่ว่า สรรพสิ่งทั้งหลายในธรรมชาติล้วนเชื่อมโยงเป็นปัจจัยซึ่งกันและกัน ไม่มีอะไรที่อยู่อย่างโดด ๆ การตีความว่าธรรมะคือธรรมชาติที่อาจารย์ใช้เสมอนี้ ทำให้หลักคำสอนของพุทธศาสนา สามารถ ครอบคลุมเรื่องต่าง ๆ ได้อย่างมีพลัง หรือทำให้เกิดพลังของธรรมะ³³ ในการอธิบายเรื่องต่าง ๆ อีกทั้งการมองว่า ธรรมะคือธรรมชาติจะสามารถสร้างโลกทัศน์เพื่อให้มองสิ่งทั้งหลายตรงตาม ความเป็นจริงของธรรมชาติ³⁴ ได้เป็นอย่างดีด้วย

ขณะเดียวกัน ประสบการณ์จากการเรียนรู้เรื่องชุมชนในท้องถิ่น ทำให้อาจารย์ เกิดมุมมองเรื่องวัฒนธรรมชุมชนและโยงระบบคุณค่าของชุมชนนี้เข้ากับหลักธรรมทางพุทธศาสนา พร้อมทั้งเสนอว่าวัฒนธรรมไทยเป็นวัฒนธรรมที่มีรากฐานอยู่ในพุทธศาสนา³⁵ ทำให้สามารถนำ เอาพุทธศาสนามาให้คำอธิบายกับตัววัฒนธรรมได้เป็นอย่างดี ขณะที่คุณค่าของวัฒนธรรมการอยู่ ร่วมกันเป็นชุมชนในท้องถิ่นไทยภายใต้หลักพุทธศาสนาก็ถูกนำไปใช้เป็นแบบอย่างสนับสนุนและ ยืนยันถึงคุณค่าของพุทธศาสนาไปพร้อมกันด้วย จากฐานความคิดทั้งสองประการและการทำงาน ที่มากขึ้น ทำให้อาจารย์สังเคราะห์ความคิดออกมาเป็นความ เชื่อมโยง 4 ประการคือ

³¹ เรื่องเดียวกัน หน้า 16.

³² อาจารย์หมอบริเวณกล่าวถึงวิธีคิดแบบอิทัปปัจจยตาไว้ในงานเขียนของท่านเสมอ ซึ่งสามารถอ่าน คำอธิบายในเรื่องนี้ได้จาก อรรถวิ งามวิทย์พงศ์, บรรณานิกการ, คู่ชกกันเรื่องความคิดกับศ.บ.พ.ประเวศ วัชรี, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ : มูลนิธิโกมลคีมทอง, 2537), หน้า 7-10.

³³ ประเวศ วัชรี, อรรถวิทย์พงศ์ (กรุงเทพฯ : มูลนิธิโกมลคีมทอง, 2538), หน้า 6.

³⁴ เรื่องเดียวกัน หน้า 8.

³⁵ ประเวศ วัชรี, แนวคิดและพุทธศาสนศาสตร์สังคมมานุษยภาพและวิวัฒนาการ, หน้า 15.

ประการที่หนึ่ง จุดเริ่มต้นของการแก้ไขปัญหา และพัฒนาสังคมต้องมาจากการปรับเปลี่ยนโลกทัศน์และวิถีชีวิตของคนในสังคม โลกทัศน์คือการมองโลกและการทำความเข้าใจต่อโลกมนุษย์ อาจารย์เห็นว่า ปัจจุบันคนให้ความสำคัญกับเรื่องนี้น้อยลง และเน้นไปยังเรื่องรองเทคนิควิธีเพื่อให้ได้มาซึ่งผลกำไรมากขึ้น³⁶ อาจารย์ใช้หลักคำสอนทางพุทธศาสนา ร่วมกับหลักการทางวิทยาศาสตร์มาให้คำอธิบายในเรื่องโลกทัศน์ คำสอนทางพุทธศาสนาสอนในเรื่องอนิจจังซึ่งมีความหมายว่า สรรพสิ่งล้วนเปลี่ยนแปลงไปตามเหตุปัจจัยที่เข้ามากระทบ หลักคำสอนในเรื่องนี้ทำให้เห็นความเชื่อมโยงของสิ่งต่าง ๆ ในโลกและจักรวาล สรรพสิ่งจะไม่แยกออกจากกันโดยเด็ดขาด เพราะต่างมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กัน หลักการทางวิทยาศาสตร์จะอธิบายได้ดีในเรื่องความเปลี่ยนแปลง และความสัมพันธ์ของสรรพสิ่งเช่น การอธิบายเรื่องสสาร ดวงดาว และจักรวาล เป็นต้น โลกทัศน์ซึ่งเน้นให้เกิดความเข้าใจในความเป็นจริงของการเปลี่ยนแปลงจะเชื่อมต่อกับวิถีชีวิต ทำให้เกิดวิถีชีวิตที่เชื่อมโยงเป็นคำสอนที่สำคัญ ซึ่งต้องทำความเข้าใจและนำมาแทนที่ความคิดแบบแยกส่วน ที่นำไปสู่การศึกษาแบบแยกส่วนทำให้ความคิดและความเข้าใจเรื่องมนุษย์และสังคมมีน้อยลง

อาจารย์หมอบระเวศเห็นว่า การปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตให้เป็นแบบอัทธปปัจจยตา หรือ คิดแบบบูรณาการ ถือได้ว่าเป็นการปฏิวัติทางความคิด เพื่อนำไปสู่ปัญญาใหม่ที่ก้าวหน้า อันเป็นจุดเริ่มต้นของการอภิวัฒน์มนุษยชาติ หรือปฏิวัติมนุษยชาติ (Humanity Revolution) ที่แท้จริง³⁷ การคิดแบบบูรณาการนอกจากจะมีความหมายอยู่ที่การเชื่อมโยงเรื่องต่าง ๆ อย่างเป็นองค์รวมแล้วยังต้องเป็นการคิดโดยเชื่อมโยงปัญญาใหม่ที่เกิดจากการบูรณาการของปัญญาเก่า รวมไปกับปัญญาที่ก้าวหน้าด้วย ทั้งนี้อาจารย์เชื่อว่าปัญญาใหม่ที่เกิดขึ้นนี้เองจะสามารถนำมนุษย์ไปสู่อิสรภาพ ความงาม มิตรภาพ และสันติภาพ³⁸ ได้ในท้ายที่สุด

ปัญญาใหม่หรือปัญญาอย่างบูรณาการ เป็นการเชื่อมโยงความรู้ 4 ประเภท เข้าด้วยกันคือ ความรู้ธรรมชาติที่เป็นวัตถุ (วิทยาศาสตร์กายภาพ) ความรู้ทางสังคม (วิทยาศาสตร์

³⁶ สัมภาษณ์ศาสตราจารย์นายแพทย์ประเวศ วะสี, วันที่ 7 มีนาคม 2539.

³⁷ ประเวศ วะสี, อุดมศาสตร์ทางปัญญาแห่งชาติ : อุดมศาสตร์ที่สำคัญที่สุดของสังคมร่วมกัน, คำนำ.

³⁸ เรื่องเดียวกัน.

สังคม) ความรู้ทางศาสนา (วิทยาศาสตร์ข้างใน = Inner Science) และความรู้เรื่องการจัดการ³⁹ ความรู้ทั้งสี่ประเภทนี้จะครอบคลุมความเป็นจริงทุกอย่างในสังคม ปัญญาอย่างบูรณาการจะนำไปสู่แนวทางการพัฒนาอย่างได้สมดุล หรือการพัฒนาแบบยั่งยืน ซึ่งหมายถึงพัฒนาทุกด้านอย่างเชื่อมโยง ทั้งเศรษฐกิจ จิตใจ สิ่งแวดล้อม สังคม วัฒนธรรม และการเมือง หรือเรียกว่าพัฒนาอย่างบูรณาการ⁴⁰

ประการที่สอง จากการปรับเปลี่ยนโลกทรรศน์ และวิธีคิดในประการที่หนึ่ง จะนำไปสู่ความคิดเห็นอันเกี่ยวพันกับเพื่อนมนุษย์ เนื่องจากการมีความเข้าใจในความเปลี่ยนแปลงและการเชื่อมโยงของสรรพสิ่ง ทำให้มนุษย์เข้าใจถึงความจำเป็นในการดำรงอยู่ร่วมกันทั้งระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ และมนุษย์กับธรรมชาติ ความเข้าใจนี้จะทำให้มนุษย์มีจิตใจเป็นมิตรและเอื้ออาทรต่อสิ่งทั้งหลาย ซึ่งอาจารย์เรียกว่า มีความรักสากล (Universal love)⁴¹ หรือก็คือ ความเมตตาตามหลักคำสอนทางพุทธศาสนานั้นเอง สภาพจิตใจเช่นนี้จะนำไปสู่ความต้องการในการเรียนรู้เรื่องต่าง ๆ โดยปราศจากอคติ ทำให้สามารถเรียนรู้จากทุกคนและทุกสถานการณ์ตามความเป็นจริง ทั้งยังทำให้การเรียนรู้มีศักยภาพนำไปสู่ปัญญาที่แท้จริงเพื่อการพัฒนาสังคมต่อไป

ประการที่สาม ความรักและความเมตตาสากลจะทำให้เกิดการรวมกลุ่มกันขึ้นเป็นชุมชน ชุมชนในความหมายของอาจารย์หมอประเวศคือ กลุ่มคนที่มีวัตถุประสงค์ร่วมกัน มีคุณค่าร่วมกัน มีความเอื้ออาทรร่วมกัน มีการเรียนรู้ร่วมกัน และมีการจัดการร่วมกันเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์⁴² ข้อเสนอเรื่องการรวมกลุ่มเป็นชุมชนนี้ อาจารย์ได้มาโดยการเรียนรู้จากประสบการณ์การทำงานพัฒนาชุมชน ทำให้อาจารย์เกิดมุมมองด้านวัฒนธรรมในระดับชุมชน วัฒนธรรมในส่วนนี้มีระบบการให้คุณค่าต่อมนุษย์และสิ่งแวดล้อมอย่างเชื่อมโยงกัน ผลการศึกษาดังกล่าวทำให้อาจารย์โยงระบบคุณค่าของชุมชน ซึ่งก็คือวัฒนธรรมเข้ากับหลักธรรมต่างๆ โดยเฉพาะในเรื่องอิทัปปัจจยตา ภาพของชุมชนหมู่บ้านเป็นสังคมที่มีการผลิตในรูปแบบเกษตรกรรมเพื่อการยังชีพ สมาชิกของชุมชนมีความผูกพันต่อกันและต่อธรรมชาติอย่างสูง

³⁹ เรื่องเดียวกัน หน้า 28-29.

⁴⁰ เรื่องเดียวกัน หน้า 28.

⁴¹ ประเวศ วะสี, การดำรงชีวิตที่มีคุณค่าในสังคมสมัยใหม่, พิมพ์ครั้งที่ 5 (กรุงเทพฯ : เรือนแก้วการพิมพ์, 2538), หน้า 21.

⁴² เรื่องเดียวกัน.

เนื่องมาจากระบบเกษตรกรรมซึ่งจำเป็นต้องพึ่งพาธรรมชาติ เมื่อมนุษย์ต้องอาศัยธรรมชาติทำให้ต้องสร้างระบบการจัดการและการดำรงรักษาขึ้น ขณะเดียวกัน ความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในชุมชนมีพุทธศาสนาเป็นแกนกลางเชื่อมโยง พุทธศาสนาสอนเรื่องการการเสียสละ ความเมตตา ทำให้สมาชิกอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข รู้จักการแลกเปลี่ยนแบ่งปัน ทั้งยังทำให้สมาชิกมีระบบคิดที่ให้คุณค่ากับเพื่อนมนุษย์และธรรมชาติอย่างเชื่อมโยงด้วย

อย่างไรก็ตาม คุณลักษณะของความเป็นชุมชนดังกล่าวเคยเป็นจริงในอดีต แต่ปัจจุบันระบบและโครงสร้างของสังคมเปลี่ยนแปลงไป สังคมภายนอกภาคเกษตรกรรมมีการขยายตัวอย่างรวดเร็ว จนกระทั่งมีผลกระทบสู่ชุมชนท้องถิ่น ชุมชนไม่อาจดำรงอยู่โดยระบบการยังชีพแบบในอดีตโดยสมบูรณ์ได้อีกต่อไปเพราะชุมชนชนบทจำเป็นต้องเชื่อมโยงกับสังคม ภายนอกด้วยจึงจะอยู่รอด⁴³ ดังนั้น ในทรรศนะของอาจารย์ความเป็นชุมชนเกษตรกรรมแบบ ยังชีพในอดีตมีอาจนำมาใช้ได้ในสภาพการณ์ปัจจุบัน กล่าวคืออาจารย์ให้ความสำคัญกับ คุณลักษณะของความเป็นชุมชน แต่ก็ไม่เห็นด้วยกับการดึงสังคมไทยทั้งสังคมให้กลับไปสู่ความเป็นชุมชนยังชีพแบบโบราณ ซึ่งไม่อาจเป็นไปได้⁴⁴

สำหรับอาจารย์หมอประเวศ ภาพของสังคมไทยในปัจจุบัน ไม่ได้แทนด้วยภาพของชุมชนหมู่บ้านเพียงอย่างเดียว หากแต่ยังประกอบด้วยชุมชนอื่นที่มีระบบการผลิตเปลี่ยนไป จากฐานของเกษตรกรรมแบบดั้งเดิมอยู่ด้วย การมองสังคมไทยในภาพกว้างเช่นนี้ทำให้ข้อเสนอของอาจารย์ไม่ได้เป็นเพียงตัวแทนของการเรียกร้องสิทธิให้กับชุมชนหมู่บ้านโดยเฉพาะ แต่เน้นที่การนำเอาระบบวัฒนธรรมของชุมชนมาเป็นแบบอย่างในการประยุกต์ใช้ให้เข้ากับสภาพความเป็นจริงในปัจจุบัน ข้อเสนอเรื่องความเป็นชุมชนของอาจารย์จึงเน้นไปยังการเรียนรู้ร่วมกัน กล่าวคือคนในชุมชนท้องถิ่นจำเป็นต้องมีการเรียนรู้ความก้าวหน้าของสังคมภายนอกหรือสังคมเมือง โดยเฉพาะเรื่องวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีที่ทันสมัย ในขณะเดียวกันคนในสังคมเองเมืองก็จำเป็นต้องศึกษาเรื่องชุมชนในท้องถิ่น เพื่อนำเอาระบบการอยู่ร่วมกันแบบพึ่งพาอาศัยมาใช้ให้เกิดประโยชน์ สังคมจึงไม่ควรแยกจากกันเป็นส่วน ๆ ควรมีการเชื่อมต่อกันโดยการเรียนรู้ และ นำเอาสิ่งที่เรียนรู้้นั้นมาประยุกต์ใช้ร่วมกันจนเกิดเป็นชุมชนในสังคมสมัยใหม่ ซึ่งจะเป็นชุมชนที่ค้ำจุนถึง

⁴³ สัมภาษณ์ศาสตราจารย์นายแพทย์ ประเวศ วะสี, วันที่ 7 มีนาคม 2539

⁴⁴ สัมภาษณ์ศาสตราจารย์นายแพทย์ ประเวศ วะสี, วันที่ 7 มีนาคม 2539.

การดำรงอยู่ร่วมกันระหว่างมนุษย์กับมนุษย์และมนุษย์กับธรรมชาติ พร้อมกันนั้นก็เป็นชุมชนที่มีการสร้างสรรค์และพัฒนาความรู้ทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีที่ทันสมัย

เพราะฉะนั้น สำหรับอาจารย์หมอประเวศ การพัฒนาชนบทจึงมีความหมายมากกว่าการช่วยเหลือให้ชนบทอยู่รอดโดยการแก้ไขปัญหาคความยากจน แต่การพัฒนาชุมชนชนบทสำหรับอาจารย์คือการเข้าไปเรียนรู้คุณค่าของความเป็นชุมชน เพื่อฟื้นฟูและนำระบบเก่ากลับมาใช้ พร้อมทั้งถ่ายทอดเทคโนโลยีและความรู้ที่มีประโยชน์จากภายนอกเข้าไป โดยคุณค่าของความเป็นชุมชนที่อาจารย์กล่าวถึงคือ “ความเป็นไทย” ที่อาจารย์เชื่อว่าพุทธศาสนาอันเป็นรากฐานของสังคมไทยมีส่วนหล่อหลอมมาด้วยเป็นอย่างมาก⁴⁵ ซึ่งโดยความหมายนี้ระบบชุมชนจะมีคุณค่าในระดับจิตสำนึกของคนในสังคมไทย ขณะเดียวกัน รูปแบบการอยู่ร่วมกันเป็นชุมชนอย่างเหนียวแน่นก็มีคุณค่าในระดับโครงสร้างทางสังคมด้วยในฐานะเป็นสถาบันพื้นฐานที่สามารถช่วยบรรเทาและลดปัญหาจากการพัฒนาที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน

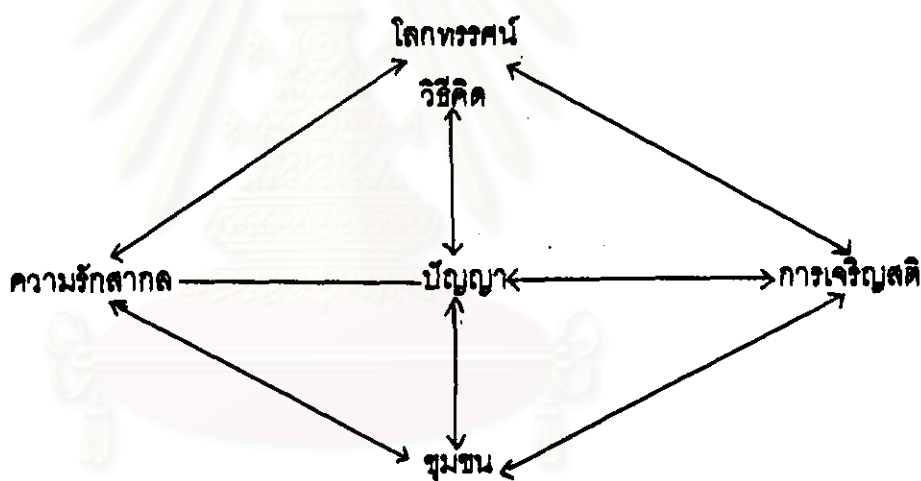
การจะเชื่อมโยงคุณค่าของชุมชนในชนบทและสังคมเมืองให้เกิดเป็นชุมชนใหม่นั้น สิ่งสำคัญต้องอยู่ที่การส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้ของคนทั้งหมดในสังคมให้เป็นการเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง โดยไม่จำกัดอยู่แค่ภายในหลักสูตรของโรงเรียน ในท้ายที่สุด การรวมกลุ่มกันเป็นชุมชนโดยส่งเสริมระบบการเรียนรู้ร่วมกันจะเป็นวิถีทางหนึ่ง ในการสร้างสรรค์ปัญญาเพื่อพัฒนาและแก้ไขปัญหาสังคมต่อไป

ประการที่สี่ อาจารย์เห็นว่า หลังจากการปรับเปลี่ยนโลกทัศน์และวิถีคิด การเกิดความรักสากล โยงสู่การรวมตัวกันเป็นชุมชนแล้ว คนต้องพัฒนาการเรียนรู้ไปสู่การเจริญสติ เพราะการเจริญสติเป็นวิธีการทางปัญญาและมีประโยชน์อย่างมาก การเจริญสติเป็นการเรียนรู้ที่ยิ่งใหญ่ ซึ่งจะทำให้เรามองเห็นความเป็นจริงหรือสามารถเข้าถึงความจริง ในขณะที่จิตเป็นกลางจึงเป็นแนวทางสำคัญในการสร้างสรรค์ปัญญา

เมื่อพิจารณาแนวคิดของอาจารย์หมอประเวศทั้งหมดแล้ว อาจสรุปได้ว่ามีข้อเสนอลหลัก ๆ ใน 3 เรื่องด้วยกันคือ

⁴⁵ ประเวศ วะสี, แนวคิดและศุทธศาสตร์สังคมสมานุภาพและวิชชา, หน้า 15.

หนึ่ง คือการสร้างสรรคปัญญา ข้อเสนองานของอาจารย์ทั้ง 4 ประการ ส่วนโยงสู่การสร้างสรรคปัญญา กล่าวคือ การปรับเปลี่ยนโลกทรรศน์และวิธีคิดให้เป็นแบบบูรณาการทำให้เกิดปัญญาโดยการเชื่อมโยงสรรพสิ่งเป็นเรื่องเดียวกันทำให้เข้าใจกระแสแห่งเหตุปัจจัย ความรักสากลนำไปสู่ปัญญา เพราะก่อให้เกิดความต้องการเรียนรู้ร่วมกับทุกคนในทุกเรื่องโดยปราศจากอคติ การอยู่ร่วมกันเป็นชุมชนเป็นปัญญา เพราะเป็นการเรียนรู้อย่างมีส่วนร่วม และการเจริญสติเป็นวิธีการโดยตรงที่ทำให้เราเข้าใจความเป็นจริง เข้าใจความเชื่อมโยงสัมพันธ์ อันเป็นแนวทางนำไปสู่ปัญญาที่สำคัญ ข้อเสนอเรื่อง ปัญญาในทรรคนะของอาจารย์หมอประเวศไม่จำกัดอยู่เพียงการสร้างปัญญาในปัจเจกบุคคลเท่านั้น สิ่งที่อาจารย์เน้นไว้ก็คือปัญญาที่เกิดขึ้นนั้นต้องเป็นปัญญาเพื่อการสร้างสรรคและพัฒนาสังคมโดยรวม

สอง การให้คุณค่ากับการดำรงอยู่ร่วมกัน อาจารย์เห็นว่าการยึดเอาการดำรงอยู่ร่วมกันอย่างได้สมดุลทั้งระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ และมนุษย์กับธรรมชาติมาเป็นตัวตั้งเป็นคุณค่าสูงสุด และน่าจะเป็นจุดหมายของมนุษย์ที่แท้จริง “ เพราะการดำรงอยู่ร่วมกันเป็นเรื่องของส่วนรวม เป็นธรรมชาติที่ใหญ่และเห็นผลได้โดยทั่วไป การศึกษาเรื่องเสรีภาพส่วนบุคคลในแบบตะวันตกทำให้เกิดความวุ่นวาย และขัดกับหลักธรรมชาติที่ต้องการอยู่ร่วมกันในสังคม ตรงจุดนี้ อาจารย์เสนอว่า สิ่งสำคัญที่มนุษย์ควรมีอยู่คือ หนึ่ง ความเป็นตัวของตัวเอง และสอง ความเป็นสังคม ซึ่งทั้งสองสิ่งนี้จำเป็นต้องเชื่อมโยงกัน ไม่อาจแยกจากกันได้

“ สัมภาษณ์ศาสตราจารย์นายแพทย์ประเวศ วะสี, วันที่ 7 มีนาคม 2539.

ในสภาพสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป การจะดำรงรักษาคุณค่าของความสัมพันธ์ดังกล่าวได้ต้องส่งเสริมความเข้มแข็งของชุมชน ความเป็นชุมชนในความหมายของอาจารย์ มิได้แคบอยู่เพียงในชนบทหรือในประเทศไทยเท่านั้น ความเป็นชุมชนต้องหมายถึง การรวมหมดทั้งโลกซึ่งสิ่งที่รวมกันไม่ใช่เพียงข่าวสารข้อมูล หรือธุรกิจ แต่ควรมีความหมายไปถึง การร่วมกันเรียนรู้และแลกเปลี่ยนประสบการณ์ระหว่างกัน นอกจากนี้อาจารย์เห็นว่า เรื่องความเป็นชุมชน (Localization) กับโลกไร้พรมแดน (Globalization) มีมิติเดียวกัน กล่าวคือ โลกไร้พรมแดนมีความหมายหลายมิติ เป็นการเชื่อมโยงข่าวสารอย่างไร้พรมแดน ไม่มีอำนาจรัฐกั้นขวาง ขณะที่ความเป็นชุมชนมีความหมายเป็นกลุ่มเล็ก ๆ ในที่ต่าง ๆ มาเชื่อมโยงกัน เป็นเครือข่ายทั่วโลก ทำให้ความเป็นประเทศลดลง ความเป็นรัฐลดลง ข้อมูลข่าวสารไหลเวียนได้สะดวก ความเป็นชุมชนมีอำนาจเพิ่มขึ้น เพราะฉะนั้นอาจารย์เชื่อว่า การกล่าวถึงโลกไร้พรมแดน จะต้องเข้าใจด้วยว่า จะมีความเป็นชุมชนเกิดขึ้นเป็นปรากฏการณ์เดียวกัน⁴⁷

อย่างไรก็ตาม อาจารย์เน้นว่า ความเข้มแข็งของชุมชนจะเกิดขึ้นได้อยู่ที่การเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมของสมาชิกในชุมชนเพื่อจัดเป็นองค์กรแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น และการส่งเสริมความเป็นชุมชน ไม่ใช่การดึงกลับไปสู่รูปแบบที่ตายตัว แต่ต้องเกิดจากการเรียนรู้ร่วมกันของทุกฝ่าย อย่างแท้จริง

ตาม อาจารย์เน้นเรื่องผลกระทบที่มาจากระบบหรือโครงสร้างของสังคม อาจารย์เชื่อว่า ปัจจุบันไม่มีใครสามารถอยู่ได้โดยไม่ได้รับผลกระทบจากระบบและโครงสร้างทางสังคม การศึกษาเรียนรู้จำเป็นต้องเข้าใจเรื่องภายในตนเองและเรื่องระบบควบคู่กันไป ขณะเดียวกันการปรับเปลี่ยนเพื่อแก้ไขปัญหาสังคมก็เช่นกัน นอกจากต้องปรับเปลี่ยนที่ตัวคนแล้วยังต้องมีการเปลี่ยนแปลงที่ตัวโครงสร้างและนโยบายที่บังคับควบคุมสังคมอยู่ด้วย ความคิดเห็นนี้ทำให้อาจารย์เสนอเรื่องการปฏิรูปการเมืองและการพัฒนาประชาธิปไตย⁴⁸ เพราะอาจารย์เห็นว่า

⁴⁷ สัมภาษณ์ศาสตราจารย์นายแพทย์ ประเวศ วะสี, วันที่ 7 มีนาคม 2539. และใน แนวคิดและยุทธศาสตร์สังคมธรรมาภิบาลและวิเศษ, หน้า 44.

⁴⁸ อ่านเพิ่มใน ประเวศ วะสี, การปฏิรูปทางการเมือง : ทางออกของประเทศไทย (กรุงเทพฯ : หมอชาวบ้าน, น.ป.ป.) และ การพัฒนาประชาธิปไตยและการปฏิรูปทางการเมือง (กรุงเทพฯ : หมอชาวบ้าน, 2537)

ปัญหาในสังคมไทยไม่อยู่ที่เพียงตัวบุคคล หากแต่เกิดจากความบกพร่องของระบบ ซึ่งมีส่วนกำหนดพฤติกรรมของคนและองค์กรในสังคมด้วย

แนวคิดของอาจารย์หมอบระเวศ ไม่เพียงแต่ให้ความสำคัญกับการฟื้นฟูจิตสำนึกเท่านั้น อาจารย์ยังให้ความสำคัญกับการปฏิบัติเพื่อเชื่อมโยงหรือที่อาจารย์เรียกว่า การถักทอสังคมเข้าด้วยกัน^{๑๑} โดยอาจารย์เห็นว่า สิ่งที่อาจารย์ทำอยู่นั้นเป็นการถักทอวิถีคิด การกระทำ พร้อมไปกับการส่งเสริมด้านเทคนิคไม่ใช่เป็นเพียงการนำเสนอแนวคิดให้เป็นแนวทางให้ผู้อื่นนำไปปฏิบัติเท่านั้น

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

^{๑๑} สัมภาษณ์ศาสตราจารย์นายแพทย์ ประเวศ วัชระ, วันที่ 7 มีนาคม 2539.